

Tematy prac olimpijskich w perspektywie genologicznej i dydaktycznej

Themes of Olympiad Papers from a Genological and Didactic Perspective

Beata Udzik
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0002-7794-9084

Streszczenie: Problemem badawczym poruszonym w artykule jest rozpoznanie kształtu tematów prac pisemnych proponowanych uczestnikom Olimpiady Literatury i Języka Polskiego w perspektywie pragmatyczno-językowej i genologicznej z uwzględnieniem ich funkcji dydaktycznej. W artykule zawarte zostały wnioski z analizy 312 tematów rozprawek olimpijskich z etapu okręgowego i ogólnopolskiego z lat 1970 – 2022. Zaproponowane w niniejszym ujęciu dwie perspektywy analityczne: językoznawcza i dydaktyczna nadają badaniu charakter interdyscyplinarny. Stwierdzono dużą różnorodność odmian realizowanych w ramach wzorca gatunkowego tematu. Dotyczy ona elementów składowych tematu oraz stopnia wypełnienia wzorca. Przeobrażenia wzorca zmierzają w kierunku personalizacji i uszczegółowienia dyrektyw wykonawczych. W tekście nakreślone zostały także postulaty badawcze dotyczące tematów rozprawek olimpijskich.

Słowa kluczowe: olimpiada polonistyczna, temat, rozprawka, genologia lingwistyczna, dydaktyka

Abstract: The research problem addressed in this article is to identify the structure of essay topics proposed to participants in the Polish Language and Literature Olympiad from a pragmatic, linguistic, and genological perspective, taking into account their educational function. The article presents conclusions from the analysis of 312 essay topics from the regional and national stages of the Olympiad from 1970 to 2022. The two analytical perspectives proposed here, linguistic and educational, lend the study an interdisciplinary character. A significant diversity of variations within the genre pattern of the topic was observed. This diversity concerns the components of the topic and the degree to which the pattern is filled. These transformations are directed toward personalization and the specification of implementing directives. The text also outlines research proposals regarding the topics of Olympiad essays.

Key words: Polish language olympiad; topic; essay, linguistic genology; didactics

Od początku istnienia olimpiady polonistycznej w jej współtworzenie zaangażowani byli najwybitniejsi polscy literaturoznawcy, językoznawcy i nauczyciele: „[...] to [...] instytucja skupiająca kilka pokoleń laureatów, finalistów i uczestników, którzy dziś kształtują obraz polskiej humanistyki: ludzi nauki, nauczycieli, twórców kultury” (www 1). Olimpiada zatem to przedsięwzięcie spełniające bardzo ważną funkcję integrującą akademickie i szkolne środowisko polonistyczne, toteż warto poddawać analizie różnorodne aspekty jej funkcjonowania z wielu perspektyw. Problemem badawczym poruszonym w artykule będzie rozpoznanie kształtu tematów prac pisemnych proponowanych uczestnikom Olimpiady Literatury i Języka Polskiego w perspektywie pragmatyczno-językowej i genologicznej z uwzględnieniem ich funkcji dydaktycznej. Przegląd i analiza dotyczą tematów proponowanych uczestnikom na etapach okręgowym i centralnym od początku zaistnienia olimpiady polonistycznej, tj. od roku 1971 do roku 2022, czyli LIII edycji.

Olimpiada Literatury i Języka Polskiego ma charakter trzyetapowy: obejmuje zawody szkolne, okręgowe i ogólnopolskie.

„W zawodach polonistycznych uczestnicy trzykrotnie przygotowują prace pisemne – po jednej na każdym etapie. Sformułowanie dłuższej wypowiedzi pisemnej należy do najwyższej punktowanych umiejętności i trudno sobie wyobrazić uczestnika, który przechodzi do kolejnego etapu, mimo że nie potrafi napisać klasycznej rozprawki lub interpretacji. Ta umiejętność, niegdyś powszechna wśród uczniów i absolwentów średnich szkół ogólnokształcących, jest dziś coraz rzadziej spotykana [...]” (www 2).

Temat rozprawki olimpijskiej charakteryzowany powinien być na tle tematów szkolnych zadań polonistycznych, a zwłaszcza tematów wypracowań egzaminacyjnych, które od 2005 roku przyjęły wystandardyzowany i uschematyzowany charakter. Laureat i finalista olimpiady jest bowiem zwolniony z egzaminu maturalnego z języka polskiego, z którego uzyskuje najwyższą notę. Należy jednak pamiętać, że olimpiada kierowana jest do uczniów szczególnie zainteresowanych humanistyką. Jak można przeczytać w regulaminie, „[o]limpiada umożliwia zapoznanie się z najnowszymi osiągnięciami literaturoznawstwa i nauki o języku, a także z problematyką teatrologiczną i kulturoznawczą. Dzięki swemu bogatemu programowi staje się istotnym czynnikiem pobudzania aktywności intelektualnej uczniów” (www 3). Ponadto konkurs ten przyczynia się „do głębszego rozpoznania narodowej i europejskiej tradycji literackiej oraz tożsamości kulturowej” (www 3). Zadania olimpijskie nie mogą być zatem inną wersją tematów maturalnych, powinny stawiać uczestnikom wyższe wymagania.

W artykule zawarte zostały wnioski z analizy 300 tematów rozprawek olimpijskich z etapu okręgowego i ogólnopolskiego z lat 1970 – 2022. W tym czasie liczba uczestników systematycznie rosła: o ile w 1970 na etapie okręgowym było ich 768, a ogólnopolskim 81, to w 2011 na etapie okręgowym do pisania przystąpiło 1400 uczestników, a na etapie ogólnopolskim 247. Liczby ilustrują skalę zainteresowania i zasięg oddziaływania olimpiady polonistycznej.

Zaproponowane w niniejszym ujęciu dwie perspektywy analityczne: językoznawcza i dydaktyczna nadają analizie charakter interdyscyplinarny. Przyjmuję bowiem podobny punkt widzenia jak Bogusław Skowronek, który pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX wieku, pisząc *O dialogu na lekcjach w szkole średniej*, zauważał, że „[a]naliza językoznawcza, prowadzona niejako „z zewnątrz”, zmierza do obiektywizacji spostrzeżeń i ma umożliwić inne niż dotychczasowe ujęcie [...]”, ale przecież „całkowite pominięcie aspektu dydaktycznego byłoby wypaczeniem obrazu porozumiewania się w klasie [w tamtym przypadku – podkr. B.U.] nauczyciela i uczniów” (Skowronek 1999, 5). Podobnie jak rozmowa na lekcji, o której pisał Skowronek, „odbywa się zawsze w określonym kontekście pedagogicznym” (Skowronek 1999, 5), tak i zadanie napisania wypracowania olimpijskiego w ów kontekst zostaje włączone. Dlatego pokazując cechy pragmatyczne i genologiczne tematów rozprawek olimpijskich jako aktów mowy, zwracam również uwagę na ich funkcje dydaktyczne.

Uwarunkowania egzaminacyjne determinują sytuację komunikacyjną rzeczywistością i wpisana w wypowiedź. Agnieszka Mikołajczuk w egzaminacyjnych modelach gatunkowych wypracowań maturalnych dostrzegała okoliczności warunkujące możliwość zastosowania określonego wzorca tekstu. Całe skomplikowanie modelu komunikacyjnego wpisanego w wypracowanie oddają według badaczki jego elementy: rzeczywisty nadawca (abiturient przystępujący do egzaminu, którego „charakteryzuje określony zakres wiedzy i umiejętności, ograniczenia i możliwości związane z uzdolnieniami i preferencjami stylów myślenia i pisanie, wyższy lub niższy poziom kreatywności i sposób reagowania na stres” – Mikołajczuk 2013, 41) oraz nadawca wpisany w dany typ wypowiedzi („mistrz słowa, badacz erudyta, sprawny rzemieślnik” – Mikołajczuk 2013, 41); właściwy odbiorca (egzaminator zewnętrzny dążący do zobiektywizowanej oceny pracy) i odbiorca wyobrażony, wpisany w tekst („czytelnik spragniony opowieści, przekonujących uzasadnień czy erudycyjnych refleksji” (Mikołajczuk 2013, 41); warunki egzaminacyjne wpływające na sam proces powstawania tekstu uczniowskiego (ograniczony czas, stres, miejsce, procedury egzaminacyjne).

Temat pracy pozostaje oczywiście bezpośrednio powiązany z samą pracą, a model komunikacyjny w relacji dwóch tekstów: temat rozprawki – rozprawka olimpijska okazuje się również wielowarstwowy. Na instancje nadawczo-odbiorcze składają się:

- nadawca realny tematu, czyli zadania konkursowego (instytucjonalny, autor zadania jako reprezentant Komitetu Głównego OLiJP);
- nadawca wpisany w temat, ujawniający się w jego kształcie językowym i wpisanych weń dyspozycjach komunikacyjnych;
- odbiorca wpisany w temat, projektowany eksplicytnie i implicytnie;
- odbiorca realny tematu (zadania) i równocześnie autor realny pracy olimpijskiej,
- nadawca pracy olimpijskiej wpisany w jej kształt na wszystkich poziomach organizacji tekstu,

- odbiorca wpisany w tekst (wytwór, pracę olimpijską) na wszystkich poziomach organizacji,
- odbiorca realny, członek jury oceniający pracę.

Temat rozprawki jest zadaniem dydaktycznym wpisującym się w gatunki mowy charakterystyczne dla dyskursu edukacyjnego. Nadawcę i odbiorcę tematu zadania łączy

- wspólny (przynajmniej w jakimś fragmencie) świat faktów rozumiany jako zbiór zdarzeń i doświadczeń codziennych oraz faktów cywilizacyjnych (np.: historia, polityka, literatura, religia),
- oficjalna sytuacja komunikacyjna, w której nadawca jest znawcą specjalistą formułującym dyrektywy wykonawcze, badaczem – naukowcem, a odbiorca początkującym badaczem, często po prostu pasjonatem literatury.

Leksem *temat*, czyli „to, o czym się mówi lub pisze” wg kryteriów znaczeniowych *Wielkiego słownika języka polskiego PAN* zakwalifikowany został do sfery *człowiek jako istota psychiczna*, pola tematycznego *działalność intelektualna człowieka*, a w ramach tejże kategorii do pola tematycznego *wytwory działań intelektualnych człowieka* (WSJP PAN b.r.). Równocześnie rolę tematu jako aktu mowy, samodzielnego tekstu, który pozostaje nadrzędny wobec innych tekstów, można odnieść do tych funkcji, które pełnią tytuły w dyskursie naukowym. Urszula Żydek-Bednarczuk i Małgorzata Dawidziak-Kładoczna piszą o funkcjach dystynktywnej, deskryptywnej i perswazyjnej. Funkcja dystynktywna tytułu, nazywana też nominatywną, ujawnia się w tym, że jest on nazwą własną tekstu, wyróżnia tekst spośród innych tekstów, sytuuje ponad nimi, jest ich wizytówką. Funkcja deskryptywna z kolei to opisowe nazywanie problemu, zawartości tekstu, pozwala ustalić, jakie zagadnienia będą w nim poruszone. Funkcja pragmatyczna odnosi się do sposobów budowania relacji z odbiorcą, wyraża się poprzez środki językowo-stylistyczne i chwytły retoryczne mające oddziaływać na odbiorcę.

Z trzech wymienionych funkcji tylko druga, czyli funkcja deskryptywna realizowana jest w tematach rozprawek w podobny sposób jak w tytułach czy nagłówkach prac naukowych: temat zapowiada zawartość treściową całego tekstu, określa podjęte problemy. Perspektywa komunikacyjna jednak modyfikuje w znacznym stopniu sposób postrzegania funkcji tematów. Funkcja identyfikacyjna tematu rozprawki olimpijskiej polega bowiem na wyróżnieniu całej grupy prac autorów, którzy podjęli realizację tego samego zagadnienia. Temat zapowiada zatem nie jeden obiekt, ale całą ich grupę, w której znajduje się kilkaset (w przypadku prac z etapu okręgowego) lub kilkadziesiąt (jak ma to miejsce na etapie ogólnopolskim) realizacji.

Funkcja deskryptywna tematu wypracowania wiąże się z zapowiedzią zawartości, jednak znów nie jednego tekstu, ale wielu tekstów uczniowskich, w których ujawnią się różnorodne wybory dotyczące materiału argumentacyjnego czy ilu-

stracyjnego, sposobu jego interpretacji, skomponowania całości i wreszcie kształtu językowo-stylistycznego.

Funkcja perswazyjna tematów rozprawek olimpijskich realizuje się w odwróconym niejako porządku relacji komunikacyjnych. Oto autor tematu i autor tekstu, dla którego ów temat stanowi zapowiedź (metatekst), nie są tożsami. To nie autor tekstu w temacie-zapowiedzi stara się zachęcić odbiorcę do zapoznania się z jego wypowiedzią. To raczej autor tematu formułuje go w taki sposób, aby okazał się on z jakichś powodów interesujący dla potencjalnego odbiorcy (olimpijczyka, ucznia), który zechce go wybrać i zrealizować w formie wypracowania (ciekawo badawczo, stanowiący wyzwanie lub po prostu najłatwiejszy – trudno tutaj jednoznacznie określić motywacje wyboru tematu, ale zdają się nie różnić od tych, którymi kierują się wszyscy zdający jakąś formę egzaminu, w tym także maturzyści). Zachęcić może zatem zarówno propozycja merytoryczna, czyli problem, który należy rozwinąć, jak i kształt językowy tematu. Sposobem na przyciągnięcie uwagi ucznia – autora potencjalnej pracy mogą stać się zabiegi językowe: stosowane w tematach antytezy i kontrasty, metafory, cytaty...

Jakkolwiek funkcje tematów rozprawek olimpijskich mogą być tylko podobne do tych, które pełnią tytuły tekstów naukowych, to w stosunku do tekstu głównego, czyli wypracowania pozostają one metatekstem, wypowiedzią inicjalną, która stanowi element ramy, wyrażonej eksplicytnie bądź obecnej implicytnie w uczniowskim tekście. Jako taka wpływa niewątpliwie na jego spójność, ponieważ pozostaje punktem odniesienia tezy lub hipotezy, sformułowanych argumentów i przywołanych przykładów, a wreszcie także wniosków.

Temat wypracowania, który jako akt mowy stosowany jest regularnie co roku od 55 lat i analizowany przez co najmniej kilkaset osób (uczniów, nauczycieli, rodziców, członków jury sprawdzających i oceniających prace), to metatekst źródłowy dla innych powstających tekstów. Spełnia ważną społeczną funkcję, staje się też gatunkiem, który poddany analizie genologicznej, ujawnia całe swoje skomplikowanie. Temat-zadanie jest formalnie sformułowanym komunikatem, znajduje się w zestawie zadań w piśmie (arkuszu) mającym do momentu rozpoczęcia zawodów okręgowych lub centralnych charakter poufny. Opatrzony jest on logo olimpiady, czasami ministerstwa lub pieczęcią instytucji, co stanowi formę uwierzytelnienia. Po zakończeniu kolejnej edycji olimpiady tematy publikowane są na stronie internetowej. Architektonika pisma (arkusza z tematami) daje możliwość wyodrębnienia poszczególnych zadań zapowiedzianych jako tematy rozprawek oraz ponumerowanych, co stanowi wyraziste sygnały delimitacji tekstu.

Spośród wielu stosowanych metod analizy genologicznej wybrałam tę zaproponowaną przez Marię Wojtak, która zakłada pięcioetapowy scenariusz analizy gatunkowej wypowiedzi: analiza sygnałów gatunkowych; analiza strukturalnego aspektu wzorca; analiza pragmatyki tekstu; charakterystyka aspektu poznawczego; analiza stylistyczna (Wojtak 2019, 205-209).

Przeprowadzone rozpoznanie trzystu tematów rozprawek olimpijskich stało się podstawą do ujętej w tabeli charakterystyki odmiany gatunkowej wzorca tematu wypracowania olimpijskiego.

Tabela 1. Charakterystyka genologiczna tematów rozprawek olimpijskich

Perspektywa analityczna	Składniki poddawane analizie z danej perspektywy	Charakterystyka
aspekt strukturalno-kompozycyjny	granice tekstów, ich segmentacja i relacje między segmentami	tekst graficznie wyodrębniony jako samodzielny, jego granice wyraziste w układzie formalnym, ale nieostre ze względu na niejednorodność elementów językowych stanowiących jego ramę; różnice w rozmiarach tekstu (od 5 do 140 wyrazów), niejednorodna segmentacja ze względu na różny charakter elementów i stopień ich ustrukturalizowania, różny stopień wypełnienia wzorca tematu rozprawki (warstwa merytoryczna, zakres materiału, dyrektywy wykonawcze), obecność elementów obligatoryjnych (warstwa merytoryczna) oraz nieobligatoryjnych (zakres materiału, dyrektywy wykonawcze) wyraźne eksplicytnie lub tylko implicytnie w nim obecne; tekst w tekście, czyli cytat jako temat lub element tematu
aspekt poznawczy	tematyka i sposób jej prezentacji, perspektywa, punkt(y) widzenia, aksjologia	związany z poruszonymi zagadnieniami literackimi i kulturowymi, ujawnia tezę lub hipotezę badawczą, bywa pytaniem lub rozwiązaniem, które należy udowodnić; treści merytoryczne, przedmiotowe charakterystyczne dla dyscypliny (literaturoznawstwo, językoznawstwo) i szkolnego przedmiotu nauczania (język polski) wynikające z programu nauczania/podstawy programowej, ale ujęte w sposób wymagający szerszego lub głębszego (niż tylko „szkolny”) namysłu
aspekt pragmatyczny	obraz nadawcy i odbiorcy wpisany w tekst, relacje nadawczo-odbiorcze, potencjał illokucyjny, czyli zbiór intencji oraz sposób ich uporządkowania	nadawca – specjalista literaturoznawca, nauczyciel; odbiorca – uczeń, uczestnik olimpiady; komunikacja nierównorzędna, wypowiedź dyrektywna (dyrektywność wyrażana eksplicytnie albo implicytnie obecna poprzez kontekst komunikacyjny); akt mowy „typu zadaniowego, operacyjnego, z wyraźną jednak współcześnie tendencją do przełamywania transmisyjności na rzecz partnerstwa komunikacyjnego” (Nocoń 2013, 117); jeden z typów szkolnych, egzaminacyjnych, edukacyjnych sytuacji komunikacyjnych; odbiorcą uczeń-olimpijczyk realizujący zadanie, wczytujący się we wpisane w nie dyrektywy, oznajmienia, rozkazy i pytania (te ostatnie są aktami pośrednimi, nadawca nie chce uzyskać odpowiedzi na pytanie, ponieważ ją zna; niewiadomy dla nadawcy jest stan wiedzy odbiorcy (Grzegorzczkowska 2001, 131), a nie sytuacja nazwana przez składnik propozycjonalny, tzw. pytania egzaminacyjne

<p style="text-align: center;">stylistyka</p>	<p>zbiór cech ekstralingwistycznych determinowanych strukturą, dookreślonych poznawczo i pragmatycznie oraz odpowiadający im zbiór środków stylistycznych, w tym form nacechowanych trwale, więc kodo-wo, co się odzwierciedla w stosownych kwalifikacjach leksykograficznych</p>	<p>język charakterystyczny dla dyscypliny, charakterystyczna leksyka: pojęcia, terminy, słownictwo naukowe, tytuły, odmiana naukowa,</p> <p>słownictwo relacyjne (spójniki, konektory, przyimki) ukazujące zależności wewnątrz tej rzeczywistości (Nocoń 2013, 124)</p> <p>słownictwo służące nawiązaniu kontaktu z odbiorcą, zwłaszcza czasowniki w trybie rozkazującym</p> <p>wypowiedzenia w postaci niezdanio- wych wypowiedzeń (oznajmień) samostnych, zdań lub kilku zdań, w tym także pytania</p> <p>konstrukcje nominalne o charakterze predykatywnym, konstrukcje z <i>verbum finitum</i>;</p> <p>oznajmienia, rozkazy i pytania</p> <p>środki retoryczne służące zainteresowaniu odbiorcy: wyliczenie, antynomie, kontrasty, metafory,</p>
---	---	--

Źródło: opracowanie własne na podstawie procedury analitycznej Marii Wojtak (Wojtak 2019, 205-209)

Tabela ujmuje w trzeciej kolumnie najważniejsze cechy gatunkowe tematu- zadania rozprawki olimpijskiej w czterech perspektywach analitycznych: strukturalno-kompozycyjnej, poznawczej, pragmatycznej i stylistycznej. Zaproponowane rozpoznania mają charakter uogólniony, dotyczą wzorca gatunkowego, który znajduje różnorodne realizacje, tekstowe reprezentacje i okazy, czyli twórcze odniesienia do tegoż wzorca.

W perspektywie dydaktycznej temat rozprawki to treść zadania projektującego działania ucznia i cechy wytworu, czyli mającej powstać pracy. W teorii pomiaru dydaktycznego temat wypracowania to treść zadania otwartego dłuższej odpowiedzi. Działania dydaktyczne mają zatem charakter dwutorowy: z jednej strony dotyczą one projektowania owych zadań w postaci poleceń (ich kształtu, wpisanych weń dyrektyw, które profilują kształt pracy, np. w sensie gatunkowym – chodzi oczywiście o szkolną genologię), z drugiej związane są z cechami samego wytworu, czyli uczniowskiego wypracowania. W tym drugim aspekcie chodzi o metody kształtowania umiejętności tworzenia wypowiedzi oraz cechy samej wypowiedzi, w tym także kryteria oceniania (które obok formuły tematycznej równie silnie, jeśli nie silniej nawet, profilują kształt owej wypowiedzi, zwłaszcza w wystandaryzowanych schematach egzaminacyjnych).

Kształt tematu rozprawki w aspekcie dydaktycznym powinien określać trzy główne elementy: problematykę, zakres materiału oraz czynności, które uczeń ma

wykonać, realizując zadanie. Tematy rozprawek olimpijskich w znakomitej większości wpisują się w ów schemat budowy, choć nie realizują go za każdym razem w taki sam sposób. Ogląd kilkuset tematów pozwala na wskazanie tzw. struktury maksymalnej (zawierającej wszystkie elementy) oraz struktury minimalnej (obejmującej elementy obligatoryjne, tak aby temat spełnił funkcję zadania postawionego przez uczniem-olimpijczykiem, zawierającego niezbędne do napisania pracy informacje).

Tabela 2. Budowa tematów rozprawek olimpijskich

Temat w pełnym brzmieniu		
Problematyka	Zakres materiału	Czynności ucznia/olimpijczyka
Komizm w literaturze dawnej (do końca XVIII wieku) – tematy, formy gatunkowe i funkcje. Omów to zjawisko na wybranych przykładach.		
komizm – tematy, formy gatunkowe i funkcje	literatura dawna (do końca XVIII wieku) wybrane przykłady	omów to zjawisko
Pamięć jako źródło i tworzywo literackie. Rozwiń tę formułę na podstawie utworów dziewiętnastowiecznych i dwudziestowiecznych.		
pamięć jako źródło i tworzywo literackie	na podstawie utworów dziewiętnastowiecznych i dwudziestowiecznych	rozwiń tę formułę
Rola „patriotyzmu krytycznego” i pisania „ku pokrzepieniu serc” w polskiej kulturze narodowej. Rozwiń temat, odwołując się do wybranych utworów literackich.		
rola „patriotyzmu krytycznego” i pisania „ku pokrzepieniu serc” w polskiej kulturze narodowej	wybrane utwory literackie	rozwiń temat, odwołując się do
Swoi i obcy w powieści polskiej XIX i XX wieku		
swoi i obcy	w powieści polskiej XIX i XX wieku	
Dwie wizje życia w literaturze polskiej: człowiek w świecie przyrody i człowiek w świecie cywilizacji.		
dwie wizje życia: człowiek		
w świecie przyrody i człowiek w świecie cywilizacji	w literaturze polskiej	
Wzorce i formy męskości w literaturze polskiej XIX i XX w. (od Mickiewicza do Gombrowicza).		
wzorce i formy męskości	w literaturze polskiej XIX i XX w. (od Mickiewicza do Gombrowicza)	
Praca – jej rodzaje, wartości i funkcje w życiu człowieka, zobrazowane w utworach różnych epok. Omów zagadnienie na kilku wybranych przykładach, ukazujących różnice w traktowaniu tej sfery działalności ludzi.		
praca – jej rodzaje, wartości i funkcje w życiu człowieka zobrazowane w...	kilka wybranych przykładów, ukazujących różnice w traktowaniu tej sfery działalności ludzi	omów zagadnienie; na kilku wybranych przykładach ukazujących różnice
Prowincja w prozie narracyjnej od poł. XIX wieku do dziś. Ukaż podobieństwa i różnice w sposobach przedstawiania i waloryzacji.		
provincia, w sposobach przedstawiania i waloryzacji	w prozie narracyjnej od. poł. XIX wieku do dziś	ukaz podobieństwa i różnice w sposobach przedstawiania i waloryzacji
Porównaj budowę wybranego utworu narracyjnego, który uważasz za nowoczesny, z budową dowolnej powieści, którą uważasz za tradycyjną. Zestawienia mogą obejmować utwory z literatury polskiej i obcej. Jakie znaczenie dla zawartego w dziele obrazu świata ma jego poetyka?		

Tematy prac olimpijskich w perspektywie genologicznej i dydaktycznej

budowa wybranego nowoczesnego utworu narracyjnego, budowa dowolnej powieści tradycyjnej; znaczenie poetyki dla zawartego w dziele obrazu świata	utwory z literatury polskiej i obcej, dowolna powieść nowoczesna, dowolna powieść tradycyjna,	porównaj budowę, [odpowiedz na pytanie o znaczenie poetyki dla zawartego w dziele obrazu świata]
Portrety kobiet-matek w literaturze polskiej XIX i XX wieku na tle ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej i w porównaniu z wizerunkami kobiet znanymi z literatury powszechnej.		
portrety kobiet-matek, na tle ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej, wizerunki kobiet	w literaturze polskiej XIX i XX wieku, literatura powszechna	w porównaniu z...
Czy literatura dawna odpowiada na pytania współczesnego czytelnika: światopoglądowe, moralne, egzystencjalne lub jeszcze inne? Rozważ to zagadnienie na przykładzie wybranych utworów literackich sprzed XIX wieku.		
pytania współczesnego czytelnika: światopoglądowe, moralne, egzystencjalne lub jeszcze inne	wybrane utwory literackie sprzed XIX wieku	czy?, rozważ to zagadnienie na przykładzie
„Gdziekolwiek jest, jeśliś jest...” (Jan Kochanowski, Tren X). Motywy eschatologiczne w polskiej literaturze dawnej (do końca XVIII wieku).		
„Gdziekolwiek jest, jeśliś jest...” (Jan Kochanowski, Tren X). motywy eschatologiczne	polska literatura dawna (do końca XVIII wieku)	
„bądź odważny gdy rozum zawodzi bądź odważny w ostatecznym rachunku jedynie to się liczy” (Zbigniew Herbert, Przesłanie Pana Cogito) Odwaga jako temat i problem podejmowany w literaturze. Ukaż przejawy i motywacje różnych form odwagi, odwołując się do wybranych dzieł literackich. Uwzględnij kontekst społeczny, polityczny, historyczny omawianych czynów i stanowisk.		
„bądź odważny gdy rozum zawodzi bądź odważny w ostatecznym rachunku jedynie to się liczy” (Zbigniew Herbert, Przesłanie Pana Cogito) odwaga jako temat i problem; przejawy i motywacje różnych form odwagi, czyny i stanowiska, kontekst społeczny, polityczny, historyczny;	w literaturze, wybrane dzieła literackie	ukaz przejawy i motywacje, odwołując się do..., uwzględnij kontekst
„Słowo poetyckie wyróżnia się tym, że uobecniając, samo się uobecnia” (H.G. Gadamer, Poetica). Rozwiń obserwację Gadamera, odwołując się do utworów poetyckich różnych epok.		
„Słowo poetyckie wyróżnia się tym, że uobecniając, samo się uobecnia” (H.G. Gadamer, Poetica).	utwory poetyckie różnych epok	rozwiń obserwację Gadamera, odwołując się do utworów

Źródło: opracowanie własne tematów z Archiwum OLiJP (www 4)

Zawartość merytoryczna tematu to określenie problemu, jaki powinien zostać rozwinięty w pracy. Zagadnienia nawiązują do treści ujmowanych w lekturach szkolnych lub własnych, mają charakter egzystencjalny (wartość i sens życia, wizje życia, codzienność i prywatność, bunt młodych), psychologiczny („ja” i „nie-ja” w poszukiwaniu tożsamości, odwieczne a współczesne lęki i nadzieje), filozoficzny (ład świata i zło na świecie, ideał osoby ludzkiej), religijny (człowiek wobec Boga), społeczny (życie społeczne, nadzieje i oczekiwania polskiego spo-

łączeństwa, nędznicy, doświadczenie biedy), polityczny (idea niepodległości) czy aksjologiczny (cnota i szczęście, godność ludzka, odwaga, dialog o wartościach i kondycji ludzkiej). Temat określa motywy, toposy i problemy, które należy rozważyć w pracy. Tematy dotyczą także zagadnień literaturoznawczych: historycznoliterackich, teoretycznoliterackich, krytycznoliterackich (motyw przyrody, obrazy zwierząt, miłość po romantyzmie, wędrówka a wygnanie, współcześni Odyseusze, portrety kobiet-matek, prowincja, raj utracony, książki zbójcekie, *homo viator*; tradycja literacka, kultura popularna, komizm; typy narracji, rola narratora, postać literacka, pamiętnik, dziennik, autobiografia). Powyższe zestawienie nie oddaje oczywiście całego bogactwa zagadnień proponowanych w tematach rozprawek w ponadpięćdziesięcioletniej historii olimpiady polonistycznej. Pokazuje jedynie jego rozpiętość i różnorodność, do której należy też dodać zadania wymagające od ucznia podejścia krytycznoliterackiego, oceny książki w różnych perspektywach. Warstwa merytoryczna tematu jest elementem koniecznym, bez niej nie ma zadania.

Druga warstwa tematu to dookreślenie charakteru i zakresu materiału literackiego, który powinien zostać poddany analizie i interpretacji, być wykorzystany w funkcji argumentacyjnej. Czasami jest on ujęty bardzo szeroko, np. w *wybranych utworach literackich*, w literaturze polskiej, w wybranych przykładach, na podstawie własnych doświadczeń lekturowych; czasami ograniczony czasowo (literatura dawna, w literaturze staropolskiej, w literaturze polskiej XIX i XX w., na podstawie utworów dziewiętnastowiecznych i dwudziestowiecznych), rodzajowo lub gatunkowo (proza powieściowa, wybrane utwory dramatyczne, utwory narracyjne, utwory poetyckie). Wskazanie materiału argumentacyjnego, najczęściej literackiego, jest ważnym składnikiem tematu rozprawki, ale nie zawsze dookreśla się go eksplicytnie, nie jest zatem elementem obligatoryjnym. Zostaje natomiast zawsze ujęty implicytnie, ponieważ teksty literackie czy (szerzej) teksty kultury mają służyć rozważaniu głównego problemu zaproponowanego w temacie, który profiluje ich dobór (praca musi być zgodna z tematem, a więc i przywołany materiał powinien go dotyczyć).

Trzecim elementem struktury tematu jest nazwanie czynności ucznia. To element niekonieczny, nie zawsze obecny w temacie. Przyjmuje postać czasowników operacyjnych o charakterze dyrektywnym (druga osoba liczby pojedynczej trybu rozkazującego). Uobecnia się w ten sposób odbiorcę tematu, personalizuje przekaz. Dyrektywy określają sposób potraktowania materiału literackiego. Do najczęściej stosowanych należą: wskaż, wymień, omów, opisz, przedstaw, scharakteryzuj, wyjaśnij, porównaj, spróbuj zanalizować, przedstaw opinię, odnieś się do opinii, uzasadnij, rozwiń, rozwiń i uzasadnij opinię, skomentuj, rozważ racje, uwzględnij, odwołaj się, zinterpretuj, odpowiedz na pytanie, spróbuj uargumentować, zanalizuj, dokonaj analizy, odpowiedz, oceń. Określają one czynności, które z perspektywy dydaktycznej nazywają operacje o różnym stopniu trudności, przynależące do różnych sfer klasycznej, ale ciągle rozwijanej taksonomii celów nauczania i uczenia się wg Benjamina Blooma (Jankowski 2013)¹.

¹ Analiza tematów rozprawek olimpijskich w perspektywie taksonomii celów nauczania i uczenia się to ważne zadanie do wykonania.

Ważną grupę tematów rozprawek stanowią te zawierające cytaty. Zarówno sposób wkomponowania cytatu w zadanie, jak i jego funkcje występują w kilku odmianach: od przypadków, w których cytaty może być jedynie ozdobnikami, a właściwy temat sformułowany zostaje dopiero w drugiej części zadania; przez rozbudowane cytaty, którym towarzyszy częściowa wykładnia ich sensu w temacie właściwym; aż po sytuację, w której to sam cytaty pozbawiony jakichkolwiek wytycznych jest tematem.

Olimpijczyk znajdzie na stronie internetowej olimpiady między innymi takie oto wskazówki:

Praca musi być napisana „na temat”. A zatem wszelkie działania uczestnika przy przygotowaniu rozprawki powinny zaczynać się od uważnej analizy tematu: piszący musi się zastanowić, jak rozumie wybrany przez siebie temat, jaka kwestia jest do rozstrzygnięcia, czy temat sugeruje coś, z czym uczeń się zgadza, czy też budzi on jego wątpliwości. Niektóre tematy mają charakter opisowy, inne (znacznie częściej!) – problemowy. Warto zwrócić uwagę, że każdy z nich nasuwać będzie inne pytania, domagać się innych odpowiedzi i uczeń przed rozpoczęciem pisania powinien je sobie prze-myśleć i uporządkować (www 2).

Rozpiętość realizacji wzorca gatunkowego i równocześnie zadania konkursowego, jakim jest temat rozprawki olimpijskiej, ilustrują dwa poniżej przywołane przykłady.

Przykład 1. Temat z X Olimpiady (1980): Tradycje czarnoleskie w poezji polskiej

Przykład 2. Temat z LII Olimpiady (2022):

„Literatura zaczyna się od owego «Dlaczego?», nawet jeśli mielibyśmy na to pytanie odpowiadać bez przerwy zwyczajnym: «Nie wiem».

Literatura stawia więc pytania, na które nie da się odpowiedzieć przy pomocy Wikipedii, wykracza bowiem poza same fakty i wydarzenia, odwołując się bezpośrednio do naszego ich doświadczenia. [...]

Piszę fikcję, ale nigdy nie jest to coś wyssanego z palca. Kiedy piszę, muszę wszystko czuć wewnątrz mnie samej. Muszę przepuścić przez siebie wszystkie istoty i przedmioty obecne w książce, wszystko, co ludzkie i pozaludzkie, żyjące i nieobdarzone życiem. Każdej rzeczy i osobie muszę przyjrzeć się z bliska, z największą powagą i uosobić je we mnie, spersonalizować.”

(Olga Tokarczuk, *Czuły narrator*, Odczyt Noblowski, Sztokholm 2019)

Podmiot wielorako uobecniony. W kontekście słów noblistki i wybranych przez siebie utworów literackich rozważ zagadnienie predyspozycji (różnych? zbliżonych? tożsamyh?) mowy poetyckiej i prozatorskiej do tworzenia reprezentacji ludzkiego doświadczenia.

Pierwszy z tematów składa się z pięciu wyrazów, drugi temat zawiera ich 140. W pierwszym określony został problem (tradycja czarnoleska) oraz materiał literacki (poezja polska). Brak w nim natomiast bezpośredniego zwrotu do adresata, dyspozycji wykonania w postaci czasowników dyrektywnych. Drugi temat zawiera nie tylko rozbudowany cytaty, ale także sformułowanie problemu, który stanowi już sam w sobie interpretację cytatu. Ponadto personalizuje przekaz poprzez czasownik rozważ.

Przeprowadzona analiza tematów rozprawek olimpijskich z ostatnich pięćdziesięciu lat pozwala na sformułowanie kilku wniosków uogólniających na podstawie poczynionych obserwacji, ale również postulatów badawczych. Materiał związany jest z działaniami o charakterze doniosłym nie tylko ze względu na swój zasięg, ale i ze względu na to, że do zawodów olimpijskich przystępują uczniowie najbardziej świadomi i zainteresowani przedmiotem.

Stwierdzono dużą różnorodność odmian realizowanych w ramach wzorca gatunkowego tematu. Dotyczy ona zwłaszcza elementów składowych tematu oraz stopnia wypełnienia wzorca. W czasie pięćdziesięciu lat forma tematów podlegała zmianom. Przeobrażenia wzorca na przestrzeni lat zmierzały w kierunku personalizacji i uszczegółowienia dyrektyw wykonawczych. Wprowadzono bardziej rozbudowane i ustrukturalizowane wewnętrznie zadania przy jednoczesnym zachowaniu formuł tematycznych istniejących od początku olimpiady. Ważnym aspektem otwartości i rozwoju typów zadań stawianych przed olimpijczykami jest fakt, że przy zachowaniu tożsamości genologicznej nie wytworzono jednego schematu powtarzalnych w strukturze tematów, co mogłoby spowodować taki rodzaj schematyzacji zadań, jaki dokonuje się co kilka lat na egzaminie maturalnym z języka polskiego (Udzik 2019).

Równocześnie należy dodać, że obok tematów ważnym elementem profilującym kształt uczniowskich wypracowań są kryteria oceniania. Pokazuje to doświadczenie egzaminu maturalnego, a zwłaszcza poziom ich uszczegółowienia w kolejnych edycjach egzaminu. Ogólny i wyznaczający tylko główne obszary obserwacji charakter kryteriów oceniania rozprawek olimpijskich to zdecydowanie szansa na zachowanie otwartej formuły zadań i kryteriów oceniania, ale i zagrożenie w sytuacji obecnego oczekiwania uczniów, nauczycieli, a także rodziców dotyczących transparentności procesu oceniania. Często sprowadzany jest on do rozbudowanych i uszczegółowionych kryteriów o charakterze analitycznym, które oceniającemu mają pomóc wycenić pracę obiektywnie i rzetelnie, a ocenianemu odwołać się od ewentualnego naruszenia owych kryteriów. Nie znaczy to, że w ocenie wypracowań olimpijskich nie stosuje się kryteriów. Znalazły się one w regulaminie olimpiady. Nie są jednak aż tak uszczegółowione, opierają się także na zaufaniu, że oceniający to specjalista w swej dziedzinie, który trafnie rozpozna, czy wypowiedź ucznia jest spójna, całościowa i dojrzała, samodzielna myślowo, dobrze skomponowana, podporządkowana wybranemu tematowi, a zarazem rozwija go w niebanalny sposób, cytaty i przywołania utworów literackich wplecione w tok wywodów służą budowaniu całościowego sensu (www 3). Nie potrzebuje zatem tak wyrazistych, a nawet oczywistych jak maturalne wskazówek.

Poddany oglądowi materiał badawczy w postaci tematów rozprawek olimpijskich otwiera jeszcze inne pytania, na które warto odpowiedzieć, kontynuując badania w przyjętych perspektywach lingwistycznej i dydaktycznej. Zaprezentowany w niniejszym tekście wstępny ogląd pozwolił na sformułowanie także kilku co najmniej postulatów badawczych wartych podjęcia. Do obszarów szczególnych ważnych w konstrukcji zadań należą np. rodzaje i funkcja pytań; rodzaje

i funkcja cytatu; długość i sposób rozczłonkowania tematu; formuły dyrektywne i sposób personalizowania tematu rozprawki; projektowane w temacie postępowanie autora pracy (tryb dedukcyjny, indukcyjny; przegląd stanowisk czy analiza szczegółowa). Zasygnalizowana tutaj jedynie analiza porównawcza zadań olimpijskich i maturalnych, zwłaszcza stopnia ich konwencjonalizacji odniesionego do sytuacji maturzysty i olimpijczyka, to również zadanie do dalszych eksploracji.

Na przestrzeni tych kilkudziesięciu lat funkcjonowania olimpiady polonistycznej można wskazać drogę, jaką przeszły tematy prac olimpijskich, a z nimi sama olimpiada. Jak pokazuje podjęta próba analizy proponowanych olimpijczykom tematów rozprawek (a przecież to nie jedyne zadania, jakie są im stawiane), olimpiada spełnia swoją podstawową funkcję, którą Honorowa Przewodnicząca prof. dr hab. Teresa Kostkiewiczowa charakteryzuje następująco:

stwarzanie warunków rozwoju zainteresowań humanistycznych uczniów szkół ponadpodstawowych, inspirowanie ich działań poszerzających wiedzę o literaturze, języku, kulturze, wspieranie i inspirowanie działań szkoły w zakresie kształcenia humanistycznego, przybliżanie nauczycielom polonistom aktualnych osiągnięć nauki o literaturze, języku, kulturze, a w rezultacie podnoszenia poziomu nauczania przedmiotu, między innymi dzięki postawie, wiedzy i zaangażowaniu w naukę samych uczniów ukazujących swym kolegom atrakcyjność i sens swych zainteresowań. Z obserwacji zmian w szkolnym nauczaniu przedmiotu, takich, jak np. upowszechnienie umiejętności bliskiego kontaktu z dziełem literackim i wnikliwej jego interpretacji, można sądzić, iż zawody olimpijskie odgrywają dużą rolę w doskonaleniu procesu dydaktycznego (Kostkiewiczowa 2013, 23).

Tematy rozprawek olimpijskich w całej swej różnorodności merytorycznej i strukturalnej mogą stanowić punkt odniesienia dla metodyki przedmiotu w zakresie pracy z uczniem zdolnym.

Bibliografia

- Grzegorzczkowska Renata, 2001, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa.
- Jankowski Tomasz, 2013, *Taksonomia Blooma, Krathwohla i Simpsona*, <https://www.jankowskit.pl/metodyka-nauczania-i-dydaktyka/taksonomia-blooma.html> [dostęp: 10.11.2023]
- Kostkiewiczowa Teresa, 2013, *OLiJP w edukacji szkolnej i w polu współczesnej humanistyki*, [w:] *Wokół olimpiady literatury i języka polskiego*, red. Wójtowicz A., Warszawa.
- Mikołajczuk Agnieszka, 2013, *Modele gatunkowe tekstu pisanego przez uczniów na egzaminie maturalnym (w kontekście planowanej modernizacji matury z języka polskiego)*, „Poradnik Językowy”, z. 1, 39-52.
- Nocoń Jolanta, 2013, *Styl dydaktyczny – styl dyskursu dydaktycznego*, w: *Styl współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. Malinowska E., Nocoń J., Żydek-Bednarczuk U., Kraków.
- Skowronek Bogusław, 1999, *O dialogu na lekcjach w szkole średniej. Analiza pragmatyczno-językowa*, Kraków.

Udzik Beata, 2019, *Rozważ i uzasadnij. Struktury argumentacyjne w rozprawkach maturalnych (na poziomie podstawowym)*, Poznań.

Wojtak Maria, 2019, *Wprowadzenie do genologii*, Lublin.

(www 1) *Publikacje o olimpiadzie*, <https://olijp.pl/publikacje-o-olimpiadzie/> [dostęp: 14.12.2025]

(www 2) *Uwagi o sposobach realizacji interpretacji i rozprawki*
<https://olijp.pl/niezbednik/interpretacja-i-rozprawka/> [dostęp: 14.12.2025]

(www 3) *Regulamin Olimpiady Literatury i Języka Polskiego*,
<https://olijp.pl/regulamin/> [dostęp: 14.12.2025]

(www 4) *Archiwum*, <https://olijp.pl/archiwum-tematy/> [dostęp: 14.12.2025].

WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*, (red.) Źmigrodzki P., <https://wsjp.pl/haslo/podglad/36843/temat/4609328/powiesci> [dostęp: 4.11.2023]

O autorce:

Beata Udzik – prof. UAM dr hab., Instytut Filologii Polskiej UAM; językoznawczyni, nauczycielka akademicka i szkolna, honorowy profesor oświaty; od ponad dwudziestu lat jurorka OLiJP w Komitecie Okręgowym w Poznaniu; arbiter CKE w zakresie egzaminu maturalnego z języka polskiego; autorka kilkudziesięciu artykułów z zakresu dydaktyki przedmiotowej, kształcenia językowego, diagnostyki edukacyjnej i ewaluacji oraz monografii: *Myśleć i pisać. Mechanizmy błędów językowych w pracach pisemnych uczniów*; *Rozważ i uzasadnij. Struktury argumentacyjne w rozprawkach maturalnych*; współautorka nagrodzonej na targach edukacyjnych EDUKACJA XXI książki *Czytaj i myśl. Zderzenia literatury z fizyką*.